

30 ปี มรดกโลก นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา กับการดำเนินงานโบราณคดี

30 Years of the World Heritage, Historic City of Ayutthaya with the Operations of Archaeology

วีระศักดิ์ แสนสะอาด / Veerasak Sansaard

นักโบราณคดี อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา กรมศิลปากร
Archaeologist, Ayutthaya Historical Park, The Fine Arts Department

วันที่รับบทความ 15 พฤษภาคม 2565 / แก้ไขบทความ 10 สิงหาคม 2565 / ตอบรับบทความ 28 สิงหาคม 2565

บทคัดย่อ

นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาได้รับการประกาศให้เป็นมรดกโลกเมื่อวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2534 ด้วยเกณฑ์ข้อที่ 3 (iii) คือ เป็นสิ่งที่แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ที่หาได้ยากยิ่ง หรือเป็นพยานหลักฐานแสดงขนบธรรมเนียมประเพณี หรืออารยธรรมซึ่งยังคงหลงเหลืออยู่ หรืออาจสูญหายไปแล้ว โดยมีคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล หรือ Outstanding Universal Value (OUV) คือเมืองแห่งนี้มีความเจริญรุ่งเรือง ยิ่งใหญ่ที่สุดและเป็นสากลมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก เป็นศูนย์กลางของการทูตและการพาณิชย์ระดับโลก มีการวางผังเมืองที่เป็นระบบและปรากฏหลักฐานประเภทงานศิลปกรรมต่างๆ ที่มีความคิดสร้างสรรค์และมีอิทธิพลจากต่างประเทศเข้ามาผสม จนถึง พ.ศ. 2564 นับเป็นช่วงเวลา 30 ปี ที่พื้นที่แห่งนี้มีการดำเนินงานโบราณคดีเพื่อศึกษาการใช้พื้นที่และบูรณะปรับปรุงโบราณสถานให้เป็นแหล่งเรียนรู้โดยแบ่งเป็น 3 ช่วงเวลา ได้แก่ 1. ช่วง พ.ศ. 2535 – 2544 เป็นการดำเนินงานโบราณคดีภายใต้แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2536 – 2544 เน้นการศึกษาในพื้นที่มรดกโลกซึ่งเป็นส่วนสำคัญใจกลางเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา เนื้อที่ 1,810 ไร่ 2. ช่วง พ.ศ. 2545 – 2554 เน้นการดำเนินงานโบราณคดีโดยรอบพื้นที่มรดกโลกได้แก่พื้นที่ส่วนที่เหลือของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาและพื้นที่นอกเกาะเมืองโดยรอบ และ 3. พ.ศ. 2555 – 2564 เป็นช่วงหลังเหตุการณ์ภัย ถือว่าการดำเนินงานโบราณคดีในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาคือพื้นที่อำเภอพระนครศรีอยุธยา ให้เป็นไปตามหลักสากล ใช้กระบวนการวิทยาศาสตร์และสหวิทยาการ และเป็นงานอันดับต้นเพื่อศึกษาถึงข้อมูลความแท้ ความครบถ้วน รวมถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ของโบราณสถาน อันนำไปสู่การบูรณะ สงวนรักษาแหล่งมรดกโลกให้เป็นไปด้วยความเหมาะสมตามหลักสากลต่อไป

คำสำคัญ : โบราณคดี มรดกโลก อยุธยา การอนุรักษ์

Abstract

Historic City of Ayutthaya was declared a World Heritage Site on December 13, 1991 on the 3rd (III) criterion, to bear a unique or at least exceptional testimony to a cultural tradition or to a civilization which is living or which has disappeared, with value Outstanding Universal Value (OUV) is the city's prosperity. One of the world's greatest and most universal It is the center of global diplomacy and commerce. There is a systematic city planning and showing evidence of various types of works of art with creativity and influence from foreign into the mix Until 2021, this is a 30-year period that the area has archaeology and restoration operations It is divided into 3 time periods: 1. 1992 - 2001, it was archaeological operation under Master Plan for Conservation and Development of the Historical City of Ayutthaya, 1993 – 2001 focus on studying in the World Heritage area, which is an important part in the heart of the island city of Phranakhon Si Ayutthaya area of 1,810 rai. 2. 2002 - 2011, focusing on archaeological operations around the World Heritage Site, including the rest of the island and surrounding areas outside the islands and 3. 2012 – 2021 is the period after the flood. It is considered that archaeology operations in the Ayutthaya Historical Park area are Phranakhon Si Ayutthaya district to be in accordance with international principles. Using scientific and interdisciplinary processes to study the authenticity, completeness, including various elements of archaeological sites, leading to restoration to preserve the World Heritage Sites.

Keywords : Archaeology, World Heritage, Ayutthaya, Conservation

บทนำ

นับตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาสิ้นสุดลงเมื่อ พ.ศ. 2310 พื้นที่เมืองอยุธยาหรือเมืองกรุงเก่า กลายเป็นแหล่งโบราณคดีขนาดใหญ่ ที่ปรากฏร่องรอยหลักฐานหลากหลายรูปแบบ เมื่อเวลาผ่านไปแหล่งโบราณคดีแห่งนี้กลับมีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง กลายเป็นพื้นที่รูปแบบเมืองใหม่ซ้อนเมืองเก่าในชื่อ พระนครศรีอยุธยา โดยมีหน่วยงานที่สำคัญในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีนี้ คือ กรมศิลปากร ที่ดำเนินการตั้งแต่สำรวจ อนุรักษ์ จนไปถึงระดับการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน เพื่อให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จนกระทั่งแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ ถูกยกระดับให้มีความสำคัญระดับโลก เมื่อองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) มีมติ ณ กรุงคาร์เธจ ประเทศตูนิเซียให้ขึ้นทะเบียนเมืองเก่าอยุธยาเป็นแหล่งมรดกโลก ในชื่อ “นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา” เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2534

มรดกโลก นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

มรดกโลก หมายถึง สมบัติล้ำค่าของโลก ทั้งด้านวัฒนธรรมและด้านธรรมชาติ ที่มีมนุษยชาติได้รับสืบทอดมาจากอดีต และตกเป็นภาระหน้าที่ของสังคมมนุษย์ในยุคปัจจุบัน ที่จะต้องหวงแหน รักษา ทำนุบำรุงไว้ให้คงอยู่สืบต่อไปถึงอนุชนรุ่นหลังในอนาคต (สาวิตรี สุวรรณสถิตย์, 2557, หน้า 1) ทำให้ UNESCO มีมาตรการสากลเพื่อคุ้มครองแหล่งมรดกโลก นำไปสู่การเกิดขึ้นของอนุสัญญาระหว่างประเทศ ว่าด้วยการปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติของโลก หรือ อนุสัญญามรดกโลก เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2515 ในการประชุมสมัยสามัญครั้งที่ 17 ของ UNESCO ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ประเทศไทยเข้าร่วมเป็นภาคีอนุสัญญาฉบับนี้เมื่อวันที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2530 เนื่องจาก ประเทศไทย ณ ขณะนั้น มีโครงการที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานสำคัญหลายแห่งที่ได้รับการสนับสนุนจาก ยูเนสโก เช่น การทำแผนแม่บทโครงการบูรณะเมืองเก่าสุโขทัย ศรีสัชนาลัยและกำแพงเพชร โครงการบูรณะปราสาทหินพิมาย พนมรุ้ง ด้วยวิธีอนัสติโลซิส เป็นต้น จึงมีโอกาสเสนอแหล่งมรดกสำคัญของไทยให้ ขึ้นบัญชีเป็นแหล่งมรดกโลก (สาวิตรี สุวรรณสถิตย์, 2557, หน้า 9)

นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกในการประชุม คณะกรรมการมรดกโลก ครั้งที่ 15 ที่กรุงคาร์เทจ ประเทศตูนิเซีย เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2534 ได้รับ หมายเลขอ้างอิงในทะเบียน เลขที่ 576 โดยขึ้นทะเบียนประเภทมรดกโลกทางวัฒนธรรมตามเกณฑ์ ข้อที่ 3 (iii) คือ เป็นสิ่งที่แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ที่หาได้ยากยิ่ง หรือเป็นพยานหลักฐานแสดง ขนบธรรมเนียมประเพณี หรืออารยธรรมซึ่งยังคงหลงเหลืออยู่ หรืออาจสูญหายไปแล้ว ซึ่งการขึ้นทะเบียน มรดกโลกของอยุธยาในครั้งนั้น ประเทศไทยยื่นขอขึ้นทะเบียนเพียงพื้นที่โบราณสถานสำคัญสูงสุดใน เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาจำนวน 1,810 ไร่ หรือ 286 เฮกตาร์ โดยมีโบราณสถานสำคัญในพื้นที่ เช่น พระราชวังโบราณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ วิหารพระมงคลบพิตร วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดพระราม วัดโลกยสุธาราม บึงพระราม รวมถึงพื้นที่สวนสมเด็จพระศรีนครินทร์

คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล หรือ Outstanding Universal Value (OUV) ที่แหล่งมรดกโลก ทุกแหล่ง ต้องประกาศคุณลักษณะ คุณค่า ความสำคัญของแหล่งนั้นๆ เมื่อตอนขอขึ้นทะเบียน สำหรับ นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ประเทศไทยระบุคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลว่า เมืองแห่งนี้มีความ เจริญรุ่งเรืองตั้งแต่ศตวรรษที่ 14 ถึง 18 เป็นเขตเมืองที่ใหญ่ที่สุดและเป็นสากลมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก เป็นศูนย์กลางของการทูตและการพาณิชย์ระดับโลก มีการวางผังเมืองที่เป็นระบบและเข้มงวด ประกอบด้วยถนน คลอง และคูน้ำรอบโครงสร้างหลัก นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานประเภทงานศิลปกรรม ต่างๆ ที่มีความคิดสร้างสรรค์และมีอิทธิพลจากต่างประเทศเข้ามาผสม แม้หลังเสียกรุงศรีอยุธยาและมีการ สร้างเมืองใหม่ที่บางกอก ก็ยังคงจำลองจำลองการวางผังเมือง รูปแบบศิลปกรรม รวมถึงชื่อเมืองอยุธยา มาใช้ โดยปัจจุบันมีกฎหมายของประเทศไทยที่คุ้มครองพื้นที่นี้อยู่ ที่สำคัญได้แก่ พระราชบัญญัติ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัติที่ดินราชพัสดุ พ.ศ. 2562 พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2562 พระราชบัญญัติส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2561 พระราชบัญญัติควบคุมอาคาร พ.ศ. 2522 และระเบียบ ของเทศบาล (World Heritage Convention, 2022, <https://whc.unesco.org/en/list/576/>)

ภาพที่ 1 ขอบเขตมรดกโลก นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา จำนวน 1,810 ไร่
ที่มา: World Heritage Convention, 2022, <https://whc.unesco.org/en/list/576/>

สำหรับพื้นที่นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา หรือพื้นที่มรดกโลก ถือว่าเป็นแหล่งโบราณคดีที่มีโบราณสถานจำนวนมากกระจายตัวอยู่ในเขตเมืองปัจจุบันที่มีประชาชนอาศัยอยู่หนาแน่น จึงมีหลายหน่วยงานที่เข้ามากำกับ ดูแลพื้นที่แห่งนี้เป็นหลัก ได้แก่ กรมศิลปากรมีหน้าที่ดูแลเรื่องการรักษาโบราณสถาน เทศบาลนครพระนครศรีอยุธยาดูแลเรื่องความเป็นอยู่และระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการในพื้นที่ และยังมีหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องดูแลในด้านต่างๆ เช่น จังหวัดพระนครศรีอยุธยา การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ทั้งนี้ นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยามีคณะกรรมการชุดใหญ่ที่แต่งตั้งโดยคณะรัฐมนตรีเพื่อควบคุมการดำเนินงานในพื้นที่ คือ **คณะกรรมการอำนวยการและควบคุมการดำเนินงานโครงการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา** มีรองนายกรัฐมนตรีที่กำกับดูแลกระทรวงวัฒนธรรมเป็นประธาน มีหน้าที่ในการอำนวยการ ควบคุมประสานงาน มีอำนาจแต่งตั้งคณะกรรมการ คณะทำงานสาขาต่างๆ อนุมัติแผนการดำเนินงาน ประสานกิจกรรม ปรับปรุงแนวทางดำเนินงานต่างๆ ให้สัมพันธ์กันและติดตามผลงานประจำปี คณะกรรมการชุดนี้ได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการ 2 คณะ เพื่อกลั่นกรองข้อมูลต่างๆ คือ **คณะอนุกรรมการบริหารจัดการ** กำกับ

ควบคุมดูแลนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มีผู้ว่าราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นประธาน และคณะกรรมการด้านวิชาการ โครงการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยามี อธิบดีกรมศิลปากรเป็นประธาน

เมื่อพื้นที่โบราณสถานพระนครศรีอยุธยาเป็นแหล่งมรดกโลกแล้ว จึงจำเป็นต้องปฏิบัติตาม อนุสัญญามรดกโลก ที่กำหนดให้คุ้มครอง ป้องกัน อนุรักษ์แหล่งมรดก เพื่อสืบทอดไปสู่คนรุ่นต่อไปในอนาคต ด้วยทรัพยากรของประเทศไทยเอง อาจมีการสนับสนุนหรือความร่วมมือระหว่างประเทศ ด้วยการ กำหนดมาตรการที่เหมาะสมทางด้านกฎหมาย กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เทคนิควิธี การบริหารจัดการ (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2557, หน้า 7) รวมถึงงานโบราณคดี ซึ่งเป็นหนึ่งในกระบวนการอนุรักษ์

งานโบราณคดีคือ ศาสตร์ของการใช้หลักวิชาการและวิธีการทั้งทางวิทยาศาสตร์และศิลปะมา ผสมผสานกัน ใช้ศึกษาเรื่องราวในทุกด้านของมนุษย์ในอดีต รวมทั้งสิ่งแวดล้อมทุกประเภทที่สัมพันธ์กับ มนุษย์ในอดีต จากหลักฐานประเภทต่างๆ (กรมศิลปากร, 2557, หน้า 10) อันนำไปสู่การอนุรักษ์ สงวนรักษาต่อไป

กรมศิลปากรดำเนินงานโบราณคดีเพื่อศึกษาพื้นที่มาตลอดไม่ว่าจะก่อนหรือหลังจากที่อยุธยาถูก ประกาศให้เป็นมรดกโลก ถือว่าเป็นงานที่จำเป็นอันดับต้นในการศึกษา วิเคราะห์ โบราณสถานที่ล้วนแต่ถูก ข้นดินสมัยหลังทับถม ก่อนที่จะดำเนินการบูรณะตามหลักวิชาการ รูปแบบที่ขุดพบ และปรับปรุงภูมิทัศน์ พื้นที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ แหล่งท่องเที่ยว

ภาพที่ 2 บรรยากาศการดำเนินงานโบราณคดีในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

พ.ศ. 2530 ช่วงก่อนการถูกประกาศให้เป็นมรดกโลก

ที่มา: อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา, 2529, [ภาพถ่าย]

รัฐบาลให้ความสำคัญต่อการดำเนินงานโบราณคดีในพื้นที่นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ดังปรากฏในแผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา พุทธศักราช 2536 – 2544 ให้มีแผนงานโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และโบราณสถาน ที่ (กรมศิลปากร, 2537, หน้า 51) เป็นแผนงานหลักที่จำเป็นต้องดำเนินงานในพื้นที่ก่อนการปฏิบัติตามแผนงานอื่น ดำเนินงานโดยอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ด้วยการค้นคว้าข้อมูลประวัติศาสตร์ ขุดแต่งโบราณสถาน บำรุงซ่อมแซมเสริมความมั่นคง โดยมีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด แม้แผนแม่บทฉบับดังกล่าวจะสิ้นสุดลงไปแล้ว ปัจจุบันกรมศิลปากรกำลังดำเนินการเตรียมประกาศใช้ แผนปฏิบัติการการอนุรักษ์และพัฒนาานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา พุทธศักราช 2565 – 2574 เป็นแผนแม่บทฉบับใหม่ ซึ่งยังคงบรรจุแผนการศึกษา ค้นคว้าวิจัยทางโบราณคดี มุ่งเน้นให้เกิดองค์ความรู้ ที่ถูกต้อง อาทิ การศึกษาสาระสำคัญของโบราณสถานต่างๆ เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับการพัฒนาโบราณสถานให้เป็นแหล่ง-ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สำคัญ โดยตั้งอยู่ในบนพื้นฐานของงานวิชาการโบราณคดีเป็นหลัก ในพื้นที่โบราณสถานที่ยังมิได้ดำเนินงานทางโบราณคดี โบราณสถานที่ยังปรากฏบนแผนที่โบราณแต่ยังมิได้ดำเนินการทางโบราณคดี และ แหล่งโบราณคดีประเภทย่านการค้าโบราณ (กรมศิลปากร, 2564, หน้า 66) ไว้เป็นแผนที่จำเป็นต้องดำเนินการอันดับต้นคงไว้อยู่

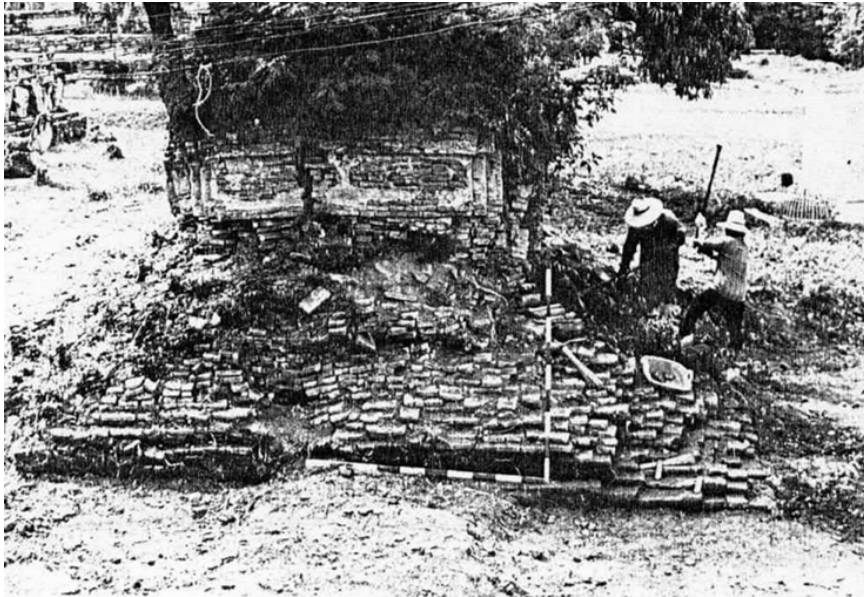
บทความนี้ เป็นการสรุปผลการดำเนินงานทางโบราณคดีในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาในช่วงเวลา 30 ปี แห่งการเป็นแหล่งมรดกโลก โดยแบ่งได้เป็น 3 ช่วง รายละเอียดดังนี้

1.ช่วง พ.ศ. 2535 – 2544 งานโบราณคดีภายใต้แผนแม่บทฯ

ช่วงเวลานี้มีความสำคัญเนื่องจากอยุธยาได้รับการประกาศให้เป็นแหล่งมรดกโลก พ.ศ. 2534 และแผนแม่บทฯ ฉบับแรกประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2536 จึงทำให้มีงบประมาณในการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่จำนวนมาก โดยในส่วนของแผนงานโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และการบูรณะโบราณสถานได้รับงบประมาณรวม 353 ล้านบาท ส่งผลให้เกิดการดำเนินงานโบราณคดีจำนวนหลายแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่มรดกโลก หรือพื้นที่โบราณสถานสำคัญสูงสุด 1,810 ไร่ โดยปรากฏการดำเนินงานโบราณคดีในพื้นที่ต่าง ๆ ดังนี้

1.1 พื้นที่โบราณสถานประเภทวัด เป็นการดำเนินงานโบราณคดีโดยการขุดแต่งโบราณสถานเพื่อศึกษาการใช้งานพื้นที่และแสดงหลักฐานที่เป็นร่องรอยแนวโบราณสถานที่ถูกทับถมอยู่ใต้ผิวดินก่อนดำเนินการบูรณะและปรับปรุงพื้นที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ ได้แก่

พ.ศ. 2537 วัดธรรมิกราช วัดเจ้าพรหมณ์ วัดเจติยใหญ่ วัดมหาสมัน วัดวังชัย วัดหลังคาตำ วัดอุโบสถ พ.ศ. 2538 วัดสังฆแห่-สังขทา วัดไตรตรึงษ์ วิหารกลบ พ.ศ. 2540 วัดหลวงซีกรุต ส่วนโบราณสถานที่มีการดำเนินงานนอกเขตมรดกโลก ได้แก่ วัดชัยภูมิ วัดขุนแสน วัดหอรบขัง วัดเชิงท่า วัดโคกพระยา วัดพระงาม วัดเจ้าย่า เป็นต้น

ภาพที่ 3 บรรยากาศการดำเนินงานโบราณคดี ณ โบราณสถานวัดธรรมิกราช พ.ศ. 2537

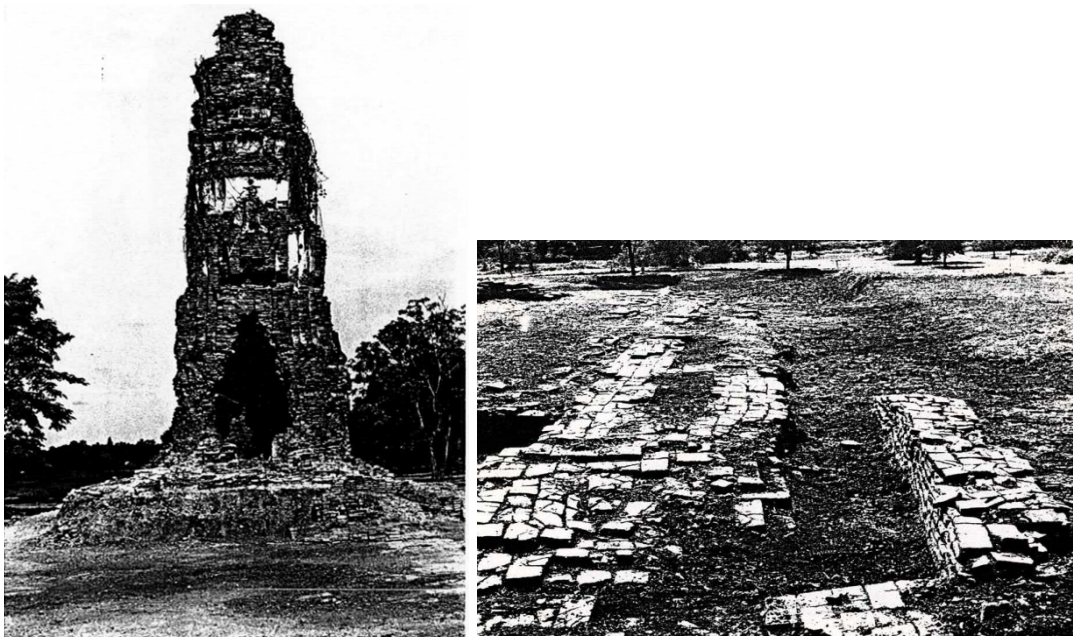
ที่มา: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สุรศักดิ์ก่อสร้าง, 2538, หน้า 78

1.2 พื้นที่โบราณสถานในพื้นที่สาธารณะประโยชน์ เป็นการดำเนินงานโบราณคดีโดยการขุดค้นเพื่อศึกษาการใช้งานพื้นที่ก่อนดำเนินการปรับปรุงให้เป็นแหล่งเรียนรู้ เป็นสวนสาธารณะ หรือเป็นพื้นที่บริการทางวิชาการสำหรับใช้ประโยชน์ ที่สำคัญได้แก่ พ.ศ. 2538 พื้นที่บึงพระราม พื้นที่สวนสมเด็จพระศรีนครินทร์ และ พ.ศ. 2539 พื้นที่ศาลากลางหลังเก่า สนามราชบุรี สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

1.3 พื้นที่โบราณสถานประเภทอื่น ๆ มีทั้งการดำเนินงานโบราณคดีโดยการขุดค้นและขุดแต่งทางโบราณคดีที่สำคัญได้แก่ พ.ศ. 2537 ป้อมเพชร พ.ศ. 2538 บ้านโปรตุเกส ซึ่งเป็นพื้นที่นอกเขตมรดกโลก

ตัวอย่างงานโบราณคดีในช่วงเวลานี้ เช่น

- วัดเจ้าพรหมณ์ ซึ่งเป็นหนึ่งในโบราณสถานที่ตั้งอยู่ที่สวนสมเด็จพระศรีนครินทร์ จากข้อมูลการขุดค้นพบว่า พื้นที่วัดเริ่มมีการใช้งานเมื่อพุทธศตวรรษที่ 20 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 และมีการสร้างอาคารที่เป็นส่วนของศาสนสถาน ได้แก่ พระปรางค์ประธาน วิหาร กำแพงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 ต่อมามีการบูรณะปฏิสังขรณ์อาคารในสมัยอยุธยาตอนปลาย หรือราวพุทธศตวรรษที่ 23 ก่อนจะถูกทิ้งร้างตั้งแต่เหตุการณ์เสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310 (ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุณณรักษ์, 2538, หน้า 25)

ภาพที่ 4 - 5 โบราณสถานวัดเจ้าพรหมหลังการขุดแต่งทางโบราณคดี

ที่มา: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์, 2538, หน้า 48 และ 53

- พื้นที่ศาลากลางเก่า สนามราชบุรี สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา เป็นการดำเนินงานขุดค้นทางโบราณคดีเพื่อศึกษาชุมชนสมัยอยุธยา แต่เนื่องจากพื้นที่ศึกษาขนาดใหญ่ จึงแบ่งข้อมูลออกเป็น 4 พื้นที่ ได้แก่

1) ย่านตลาดถนนหน้าพระกาฬ คือบริเวณศาลหลักเมือง และศาลพระกาฬ (เทวสถาน) จากข้อมูลการขุดค้นพบว่า พื้นที่มีการใช้งานเมื่อพุทธศตวรรษที่ 20 - 22 ต่อมามีการอยู่อาศัยหนาแน่นขึ้น ช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 - 24

2) ย่านวัดป่าพวย คือบริเวณศาลากลางเก่า จากข้อมูลการขุดค้นพบว่า พื้นที่มีการใช้งานเมื่อพุทธศตวรรษที่ 20 - 24

3) ย่านวัดจันทร์ คือบริเวณสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาริมคลองท่อ จากข้อมูลการขุดค้นพบว่า พื้นที่มีการใช้งานเมื่อพุทธศตวรรษที่ 20 - 24 และคงเป็นชุมชนขนาดใหญ่ เนื่องจากพบโบราณวัตถุจำนวนมาก

4) ย่านวัดรักรัษ คือบริเวณศาลากลางเก่าริมคลองท่อ (ตลาดกรุงศรี) จากข้อมูลการขุดค้นพบว่า พื้นที่มีการใช้งานเมื่อพุทธศตวรรษที่ 20 - 24 (ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์, 2539, หน้า 248)

2.ช่วง พ.ศ. 2545 - 2554 งานโบราณคดีโดยรอบพื้นที่มรดกโลก

เมื่อแผนแม่บทฯ ฉบับ พ.ศ. 2536 - 2544 สิ้นสุดลง กรมศิลปากรจึงดำเนินการจัดทำร่างแผนแม่บทฯ ระยะ 2 เพื่อดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในพื้นที่นอกเหนือเขตมรดกโลก 1,810 ไร่ คือพื้นที่ส่วนตะวันออกในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาและพื้นที่โดยรอบนอกเกาะเมืองเป็นที่น่าเสียดายว่า

ร่างแผนแม่บทฯ ระยะที่ 2 ไม่ถูกประกาศใช้ แต่กรมศิลปากรยังคงดำเนินการบริหารจัดการพื้นที่ตามแนวทางของแผนแม่บทฉบับเดิมและฉบับที่ 2 ที่ไม่ได้ประกาศใช้ ซึ่งแผนงานอันดับต้นยังคงเป็นงานด้านโบราณคดี เนื่องจากพื้นที่มรดกโลก 1,810 ไร่ โบราณสถานส่วนใหญ่ได้รับการอนุรักษ์ปรับปรุงให้เป็นแหล่งเรียนรู้ จึงทำให้ช่วงเวลา 10 ปีนี้ การดำเนินงานโบราณคดีส่วนใหญ่เกิดขึ้นนอกเขตมรดกโลก

ช่วงปลาย พ.ศ. 2554 เกิดเหตุการณ์น้ำท่วมครั้งใหญ่ในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย ส่งผลให้โบราณสถานภายในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาได้รับผลกระทบทั้งหมด เมื่อน้ำลดแล้วจึงมีการสำรวจและบูรณะโบราณสถานมากกว่า 100 แห่ง ซึ่งบางแห่งมีการดำเนินงานโบราณคดีควบคู่กับการบูรณะด้วย และเหตุการณ์ดังกล่าวนำไปสู่การดำเนินงานโบราณคดีแบบสหวิทยาการในช่วงเวลาที่ 3 ต่อไป

สำหรับโบราณสถานที่ได้รับการดำเนินงานโบราณคดีที่สำคัญ มีดังนี้ พ.ศ. 2546 กำแพงพระราชวังหลวง (ในเขตมรดกโลก) พระราชวังจันทร์เกษม พระราชวังหลัง พ.ศ. 2548 หมู่บ้านฮอลันดา พ.ศ. 2550 พลับพลาตรีมุข (ในเขตมรดกโลก) 2551 วัดสามวิหาร 2552 หมู่บ้านโปรตุเกส และบ้านฮอลันดา

ภาพที่ 6 โบราณสถานบ้านฮอลันดาหลังการขุดแต่งทางโบราณคดี พ.ศ. 2547

ที่มา: พัทธกิจ สุทธิพัฒน์มงคล, 2547, หน้า 177

ตัวอย่างงานโบราณคดีในช่วงเวลานี้ เช่น

- พลับพลาตรีมุข ภายในพระราชวังโบราณ ซึ่งพลับพลาดังกล่าวสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว งานโบราณคดีครั้งนี้เป็นการศึกษาร่องรอยอาคารเดิมสมัยอยุธยาที่อยู่ข้างใต้จากข้อมูลการขุดตรวจพบว่า บริเวณนี้เคยมีอาคารแผนผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าตั้งอยู่ 2 หลัง โดยมีแนวกำแพงล้อมรอบ สันนิษฐานว่าเป็นอาคารก่ออิฐสำคัญที่ตั้งอยู่ในเขตฝ่ายในของพระราชวังหลวง หรือเป็นหมู่พระราชมนต์เตียร (ห้างหุ่นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์, 2550, หน้า 45)

ภาพที่ 7 ร่องรอยสิ่งก่อสร้างสมัยอยุธยาใต้พลับพลาตรีมุข
ที่มา: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์, 2550, หน้า 14

3.ช่วง พ.ศ. 2555 – 2564 งานโบราณคดีสหวิทยาการ สู่การอนุรักษ์และพัฒนา ในอนาคต

หลังเหตุการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ กรมศิลปากรได้ดำเนินการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถานพร้อมทั้งดำเนินงานโบราณคดีในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบหลายแห่ง จนกระทั่ง พ.ศ. 2557 สภาการโบราณสถานระหว่างประเทศ หรือ ICOMOS ซึ่งเป็นองค์กรที่ปรึกษาของศูนย์มรดกโลก เข้าตรวจสอบการอนุรักษ์โบราณสถานภายในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา และพบว่า การอนุรักษ์บางแห่งยังไม่เป็นไปตามมาตรฐานสากล

พ.ศ. 2558 ศูนย์มรดกโลกจัดประชุมคณะกรรมการประจำปี ณ เมืองบ็อน สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี จึงมีมติที่เกี่ยวข้องกับนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา อาทิ การระงับการยื่นขออนุญาตก่อสร้างอาคารใหม่ภายในพื้นที่มรดกโลกและบริเวณใกล้เคียง และที่สำคัญคือ การแนะนำให้ประเทศไทยฝึกอบรมช่างอนุรักษ์อย่างเร่งด่วน เพื่อปรับปรุงฝีมือและทักษะความรู้ความชำนาญ เพื่อให้การอนุรักษ์ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการอนุรักษ์ทางวิทยาศาสตร์และเคารพการใช้วัสดุและฝีมือช่างแบบดั้งเดิมอีกทั้งประเทศไทยต้องส่งรายงานสถานภาพการอนุรักษ์ หรือ State of conservation (SOC) ต่อศูนย์มรดกโลกภายในวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2559 (World Heritage Convention, 2022, <https://whc.unesco.org/en/list/576/>)

ด้วยเหตุดังกล่าว ทำให้การอนุรักษ์โบราณสถานรวมถึงการดำเนินงานโบราณคดีในพื้นที่พระนครศรีอยุธยา เป็นไปตามหลักสากล ใช้กระบวนการวิทยาศาสตร์และสหวิทยาการ เช่น การใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์เพื่อกำหนดอายุหลักฐานประกอบการวิเคราะห์และตีความทางโบราณคดี

ภาพที่ 8 บรรยากาศการดำเนินงานโบราณคดีในพื้นที่พระราชวังโบราณ พ.ศ. 2560
ที่มา: วีระศักดิ์ แสนสะอาด, 2560, [ภาพถ่าย]

สำหรับโบราณสถานที่ได้รับการดำเนินงานโบราณคดีที่สำคัญ มีดังนี้ พ.ศ. 2558 วัดเทวี่ด วัดท่าหอย พ.ศ. 2559 วัดภูเขาทอง พ.ศ. 2560 พระราชวังโบราณ คลองท้อ วัดถนนจีน พ.ศ. 2561 ป้อมประตูข้าวเปลือก วัดกระเจี พ.ศ. 2563 เทวสถาน พ.ศ. 2564 บ้านหลวงรับราชทูต วัดเชิงท่า

ตัวอย่างงานโบราณคดีในช่วงเวลานี้ เช่น

- วัดกระเจี ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการความร่วมมือด้านการฟื้นฟูภูมิปัญญาช่างฝีมือด้านสถาปัตยกรรมไทยเพื่อการอนุรักษ์มรดกโลก โดยความร่วมมือของกรมศิลปากร และองค์การยูเนสโก กรุงเทพมหานคร โดยโครงการดังกล่าวเป็นการรวมตัวกันของสหวิชาชีพที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถาน เช่น นักโบราณคดี สถาปนิก นักวิทยาศาสตร์ ช่างฝีมือ เป็นต้น เพื่อวางแผนและอนุรักษ์โบราณสถานให้เป็นไปตามหลักสากลตามที่ศูนย์มรดกโลกร้องขอ ซึ่งหนึ่งในงานอนุรักษ์ขั้นต้น คือ การดำเนินงานทางโบราณคดี จากข้อมูลการขุดตรวจบริเวณฐานเจดีย์ประธาน พบการฝังศพมนุษย์สมัยอยุธยา โดยพบหลักฐานเป็นโครงกระดูกมนุษย์อย่างน้อย 5 โครง มีทั้งวัยเด็กและผู้ใหญ่ โดยพบโบราณวัตถุที่ฝังร่วมด้วย ได้แก่ ภาชนะดินเผาขนาดเล็กพร้อมฝา กลุ่มหอยเบี้ย เครื่องประดับ ซึ่งเป็นหลักฐานการทำศพที่พบน้อยมากในวัฒนธรรมสมัยอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลงศพและฝังศพนั้นเกิดขึ้นในพื้นที่วัดพุทธศาสนา (กรมศิลปากร, 2564, หน้า 81)

ภาพที่ 9 แสดงรายละเอียดโครงกระดูกมนุษย์จากการดำเนินงานทางโบราณคดี ณ โบราณสถานวัดกระเจี
ที่มา: กรมศิลปากร, 2564, หน้า 87

บทสรุป

จะเห็นได้ว่า กรมศิลปากร ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ดูแลรักษาโบราณสถานในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ให้ความสำคัญกับงานศึกษาทางโบราณคดี โดยบรรจุไว้เป็นแผนงานอันดับแรกของแผนแม่บทฯ ทุกฉบับ ถือเป็นงานที่ต้องทำเป็นอันดับต้นของกระบวนการอนุรักษ์โบราณสถาน โดยเฉพาะในพื้นที่บริบทของความเป็นแหล่งมรดกโลก ที่การอนุรักษ์จำเป็นต้องเป็นไปตามหลักการที่คงไว้ซึ่งความแท้ ความดั้งเดิมของโบราณสถานแห่งนั้น ๆ การจะได้มาซึ่งข้อมูลความแท้ ความครบถ้วน รวมถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ของโบราณสถาน จำเป็นต้องมีการดำเนินงานโบราณคดีก่อนเสมอ เพื่อนำไปสู่การวางแผนและเตรียมวัสดุที่เหมาะสมต่อการบูรณะโบราณสถานในอันดับต่อไป

นอกจากงานโบราณคดีแล้ว กรมศิลปากรยังพัฒนางานอนุรักษ์โบราณสถาน จากอดีตที่เน้นเพียงการบูรณะโบราณสถานให้มั่นคงแข็งแรง แต่ยังขาดการศึกษาเรื่องความแท้ ความครบถ้วน การใช้วัสดุรูปแบบดั้งเดิม และกระบวนการทางวิทยาศาสตร์เพื่อเข้ามาใช้ในการอนุรักษ์ จนกระทั่งบุคลากรได้รับการเรียนรู้แลกเปลี่ยนองค์ความรู้ทางวิชาการจากองค์กรต่าง ๆ ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ทำให้การอนุรักษ์ในพื้นที่อุทยานรวมถึงพื้นที่มรดกโลกเป็นไปตามหลักการสากล คงความเป็นของแท้ดั้งเดิม โบราณสถานที่ถูกอนุรักษ์มีการใช้วัสดุที่เหมาะสม ส่งผลให้โบราณสถานมีความมั่นคง และคงสภาพยาวนานยิ่งขึ้น

จึงกล่าวได้ว่า พื้นที่นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มีพัฒนาการทางงานโบราณคดีในพื้นที่ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2535 หลังจากได้รับการประกาศเป็นมรดกโลก จนถึงเหตุการณ์อุทกภัยใหญ่เมื่อ พ.ศ. 2554 ที่งานโบราณคดีเน้นเพียงการขุดแต่งโบราณสถาน ขุดค้นเพื่อศึกษาการใช้พื้นที่ เพื่อนำไปสู่การบูรณะ ปรับปรุงภูมิทัศน์โบราณสถานให้เป็นแหล่งเรียนรู้ แต่หลังจากที่ศูนย์มรดกโลกมีข้อเรียกร้องให้ประเทศไทยดำเนินการอนุรักษ์ตามหลักการสากลและใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ทำให้การดำเนินงานโบราณคดีตั้งแต่ พ.ศ. 2559 เป็นต้นมา มีการทำงานโดยใช้สหวิทยาการมากยิ่งขึ้น ที่สำคัญคือ มีการใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์เพื่อกำหนดอายุโบราณวัตถุประกอบการศึกษา ซึ่งกรมศิลปากรจะยังคงยึดหลักการดำเนินงานรูปแบบนี้ในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มรดกโลกแห่งนี้อย่างต่อเนื่อง

ความท้าทายของการศึกษาโบราณคดีในอนาคต คือการดำเนินงานในพื้นที่รอบนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ยังคงหลงเหลือโบราณสถานที่ยังไม่ได้ดำเนินงานอนุรักษ์จำนวนมาก ทั้งยังมีข้อจำกัดเรื่องกฎหมาย เรื่องกรรมสิทธิ์และการเช่าที่ดิน รวมถึงเรื่องความปลอดภัย ซึ่งเป็นความท้าทายของกรมศิลปากร ที่จะต้องประสานความร่วมมือกับภาคส่วนต่างๆ เพื่อให้งานสำเร็จจนเกิดองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์โบราณคดีอยุธยาต่อไปในอนาคต

แผนผังที่ 1 แสดงช่วงเวลาและรายละเอียดการดำเนินงานทางโบราณคดีในพื้นที่นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2537). **โครงการปรับปรุงแผนแม่บทนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา**. กรุงเทพฯ: เอ็น เอส พี พรินต์ติ้งกรุ๊ป.
- _____. (2564). **บันทึกการดำเนินงานวัดกระเจี: อยุธยา อนุรักษ์**. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สุนทรรุ่งเจริญ การพิมพ์.
- _____. (2557). **โบราณคดีสำหรับเยาวชน**. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- _____. (2564). **ร่าง แผนปฏิบัติการ การอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์ พระนครศรีอยุธยา พุทธศักราช 2565 – 2574**. ม.ป.ท. : (เอกสารอัดสำเนา).
- พิทักษ์ สุขพิพัฒน์มงคล. (2547). **โครงการขุดแต่งและขุดค้นโบราณสถานหมู่บ้านฮอลันดา ตำบลคลองสวนพลู อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา**. ม.ป.ท.: (เอกสารอัดสำเนา).
- สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. (2557). **นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มรดกไทย – มรดกโลก**. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอส-ซี-เจ เอ็มซี.
- สำนักงานนโยบายแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2557). **อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครอง มรดกโลกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติ**. กรุงเทพฯ: บริษัท โมโนกราฟ สตูดิโอ จำกัด.
- ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์. (2550). **โครงการบูรณะโบราณสถานเพื่อเฉลิมฉลองเนื่องในวโรกาสที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงครองราชย์ครบ 60 ปี รายงานการขุดแต่ง ทางโบราณคดี งานบูรณปฏิสังขรณ์พลับพลาตรีมุขภายในพระราชวังหลวง ตำบลประตูชัย อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปีงบประมาณ 2549**. ม.ป.ท.: (เอกสารอัดสำเนา).
- ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์. (2539). **รายงานการขุดค้นพื้นที่บริเวณศาลากลาง (หลังเก่า) ตำบลประตูชัย อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา**. ม.ป.ท.: (เอกสารอัดสำเนา).
- ห้างหุ้นส่วนจำกัด สุรศักดิ์ก่อสร้าง. (2538). **รายงานการขุดแต่งและขุดค้นโบราณสถานวัดธรรมิกราช ตำบลท่าवासูกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา**. ม.ป.ท.: (เอกสารอัดสำเนา).
- ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์. (2538). **รายงานการขุดแต่งศึกษาโบราณสถานวัดเจ้าพรหมณ์ - วัดเจดีย์ใหญ่ ตำบลประตูชัย อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (วัดเจ้าพรหมณ์)**. ม.ป.ท.: (เอกสารอัดสำเนา).
- World Heritage Convention. (2022). **Historic City of Ayutthaya**. ค้นเมื่อ 13 พฤษภาคม 2565, จาก <https://whc.unesco.org/en/list/576/>